

ΚΥΡΙΑΚΟΣ Θ. ΜΠΟΝΙΔΗΣ

Το περιεχόμενο του σχολικού βιβλίου ως αντικείμενο έρευνας

Διαχρονική εξέταση της σχετικής έρευνας και μεθοδολογικές προσεγγίσεις

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	xiii
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: Η ΕΡΕΥΝΑ ΤΩΝ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ: ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΚΑΙ ΠΑΡΟΝ	
1. Η ΠΡΟΔΡΟΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΩΝ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ	17
2. Η ΕΡΕΥΝΑ ΤΩΝ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ	
ΑΠΟ ΤΗ ΣΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ (ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΡΕΥΝΑ)	21
2.1 Η εργασία της UNESCO αναφορικά με την αναθεώρηση των σχολικών βιβλίων	21
2.2 Οι προσπάθειες του Συμβουλίου της Ευρώπης	26
2.3 Η εργασία του Ινστιτούτου Georg Eckert: Από την αναθεώρηση στη διεθνή έρευνα των σχολικών βιβλίων	28
3. Η ΕΡΕΥΝΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΩΝ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΔΙΕΘΝΩΣ – ΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	33
3.1 Η έρευνα στην Αυστραλία	33
3.2 Η έρευνα σε ασιατικά κράτη	33
3.3 Η έρευνα σε ευρωπαϊκά κράτη	34
3.4 Η έρευνα στις ΗΠΑ και τον Καναδά	42
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ	
4. ΤΟ ΠΟΣΟΤΙΚΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΤΩΝ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ: Η ΠΟΣΟΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ	47
4.1 Εισαγωγικά	47
4.2 Οι φάσεις της ερευνητικής διαδικασίας	48

Παραδείγματα:	
A. Ανάλυση κειμένου: Η εικόνα των βαλκανικών εθνών στα εν χρήσει ελληνικά βιβλία Ιστορίας Δημοτικού και Γυμνασίου	60
B. Ανάλυση εικονογράφησης: Τα στερεότυπα για τους ρόλους των δύο φύλων στην εικονογράφηση των βιβλίων Εμείς και ο κόσμος του Δημοτικού Σχολείου	74
5. ΤΟ ΠΟΙΟΤΙΚΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΤΩΝ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ	81
5.1 Εισαγωγικά	81
5.2 Η ερμηνευτική μέθοδος	84
Παραδείγματα:	
1. Η ερμηνευτική μέθοδος στην ανάλυση του κειμένου σχολικών βιβλίων: Το φύλο στα βιβλία Η γλώσσα μου του Δημοτικού Σχολείου	90
2. Η χρήση της ερμηνευτικής μεθόδου στην ερμηνεία ποσοτικών δεδομένων: «Η ειρήνη στα σχολικά βιβλία του γλωσσικού μαθήματος του Δημοτικού Σχολείου»	95
5.3 Η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου	99
Παράδειγματα από:	
Έρευνα με θέμα «Ο εθνικός “εαυτός” και ο εθνικός “άλλος” στα βιβλία Η γλώσσα μου του Δημοτικού Σχολείου»	117
5.4 Η κριτική ανάλυση λόγου: Ένα παράδειγμα κριτικής έρευνας του περιεχομένου των σχολικών βιβλίων	140
Παράδειγμα:	
«Εθνικισμός και η κατασκευή της εθνικής ταυτότητας στα βιβλία Η γλώσσα μου του Δημοτικού Σχολείου»	152
5.5 Το σχολικό βιβλίο ως πολυ-τροπικό κείμενο: Μια «γραμματική» του οπτικού κειμένου (G. Kress & T. Van Leeuwen) με παραδείγματα	159
5.6 Μια τεχνική ποιοτικής προσέγγισης της εικονογράφησης των σχολικών βιβλίων σε μακρο- και μικρο-επίπεδο (Κ. Μπονιδής)	169
Παράδειγμα:	
«Ο εθνικός “εαυτός” και ο εθνικός “άλλος” στην εικονογράφηση των βιβλίων Η γλώσσα μου του Δημοτικού Σχολείου»	170
5.7 Ένα μεθοδολογικό εργαλείο για την έρευνα του περιεχομένου των σχολικών βιβλίων ως τμήμα μιας πολυ-επίπεδης έρευνας (P. Weinbrenner)	172

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ	
Η έρευνα των σχολικών εγχειριδίων: Επισκόπηση και προοπτικές	195
ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΠΟΥ ΕΡΕΥΝΗΘΗΚΑΝ ΣΤΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ	203
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	207

1

Η ΠΡΟΔΡΟΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΩΝ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΡΙΖΕΣ ΤΗΣ ΕΝΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΜΕ ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ανάγονται στο φιλειρηνικό κίνημα του 19ου αιώνα. Σε εθνικά βιβλία που μελετήθηκαν στα τέλη του αιώνα αυτού βρέθηκαν ανακρίβειες και παραποίηση ιστορικών γεγονότων, λάθη κρίσης ή μεροληψία των συγγραφέων υπέρ της χώρας τους και σε βάρος γειτονικών λαών (Schröder 1961). Στο Α' Παγκόσμιο Συνέδριο Ειρήνης στο Παρίσι, το 1899, τέθηκε για πρώτη φορά επίσημα το ζήτημα της διεθνούς αναθεώρησης των σχολικών βιβλίων. Ωστόσο, οι προτάσεις που διατυπώθηκαν στο συνέδριο αυτό είχαν, εξαιτίας του αυξανόμενου εθνικισμού, ελάχιστη απήχηση στην κοινωνία και στους αρμόδιους πολιτικούς φορείς (UNESCO 1949).

Το αίτημα της αναθεώρησης των σχολικών βιβλίων επαναδιατυπώθηκε μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου πολέμου. Στον Μεσοπόλεμο, πολλές χώρες ενδιαφέρθηκαν για την απάλειψη των εθνικιστικών στοιχείων από τα βιβλία, καθώς ο εθνικισμός είχε θεωρηθεί ως μερικώς υπεύθυνος για τα καταστροφικά γεγονότα που προηγήθηκαν. Κατά την περίοδο αυτή, η Κοινωνία των Εθνών ανέπτυξε σχετική δραστηριότητα, με στόχο τον προσανατολισμό των βιβλίων στην κατανόηση των λαών, στην απάλειψη των εικόνων εχθρού και στην προώθηση μέσω αυτών της προοπτικής της ειρηνικής συνύπαρξης. Το πρώτο κείμενο του Οργανισμού αυτού αναφορικά με την αναθεώρηση των βιβλίων υπήρξε η «Απόφαση Casares» της Διεθνούς Επιτροπής Πνευματικής Συνεργασίας της Κοινωνίας των Εθνών, η οποία ελήφθη το 1926. Σύμφωνα με την Απόφαση αυτή:

«Η ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΘΕΩΡΩΝΤΑΣ ότι μια από τις πλέον αποτελεσματικές μεθόδους για την επίτευξη της πνευματικής προσέγγισης των λαών θα ήταν να εξαλειφθούν ή να τροποποιηθούν χωρία σχολικών βιβλίων τα οποία μεταδίδουν στους νέους λανθασμένες εντυπώσεις που οδηγούν σε μια ουσιαστική έλλειψη κατανόησης των άλλων χωρών·

ΕΧΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΕΠΟΙΘΗΣΗ ότι θα είναι αδύνατο να αναβληθεί για πολύ καιρό η εξέταση αυτού του προβλήματος, το οποίο τέθηκε από την ίδρυσή της με τη μορφή υποδείξεων τόσο από τα μέλη της όσο και έξω από αυτή, και έχοντας ταυτόχρονα αντίληψη των δυσκολιών που θα συναντήσει κάθε προσπάθεια να αναλάβει ένα τέτοιο εγχείρημα σε ευρεία κλίμακα:

ΖΗΤΑ τη συνεργασία των Εθνικών Επιτροπών για να δοκιμάσουν, σε περιορισμένη κλίμακα κατ' αρχάς, την ακόλουθη διαδικασία, της οποίας η εξαιρετική ελαστικότητα φαίνεται να παρακάμπτει κάθε κίνδυνο να θιχτούν εθνικά αισθήματα:

- α.** Όταν μια Εθνική Επιτροπή κρίνει επιθυμητό ότι ένα ξένο κείμενο σχετικά με τη χώρα της, το οποίο προορίζεται για σχολική χρήση, θα πρέπει να διορθωθεί για το λόγο που υποδεικνύεται στην παρούσα απόφαση, θα πρέπει να καταθέσει αίτημα με αυτό το σκοπό στην Εθνική Επιτροπή της χώρας, στην οποία το κείμενο αυτό χρησιμοποιείται, υποβάλλοντας ταυτόχρονα, αν είναι απαραίτητο, μια προσωρινή διόρθωση στο χωρίο που επιθυμεί, μαζί με μια σύντομη δήλωση των λόγων·
- β.** Οι Εθνικές Επιτροπές, με τη λήψη ενός τέτοιου αιτήματος, θα πρέπει να αποφασίσουν κατ' αρχάς αν το αίτημα πρέπει να γίνει αποδεκτό και τότε θα πρέπει να καθορίσουν ποιες υποδείξεις, φιλικής και ιδιωτικής φύσης, αν υπάρχουν, θα πρέπει να γίνουν στους συγγραφείς ή τους εκδότες σχετικά με την προτεινόμενη διόρθωση. Αν οι υποδείξεις είναι επιτυχείς, η Επιτροπή θα πρέπει να ενημερώσει την Εθνική Επιτροπή που κατέθεσε το αίτημα και τη Διεθνή Επιτροπή· στην αντίθετη περίπτωση, δε θα πρέπει να είναι υποχρεωμένη να δώσει εξηγήσεις είτε σχετικά με τους λόγους αποτυχίας της είτε της άρνησής της να αναλάβει δράση·
- γ.** Τα αιτήματα για διορθώσεις θα πρέπει να αναφέρονται αποκλειστικά σε ζητήματα οριστικά εξακριβωμένης πραγματικότητας σχετικά με τη γεωγραφία ή τον πολιτισμό μιας χώρας, τις υλικές συνθήκες ζωής της, τους φυσικούς πόρους της, τα έθιμα των κατοίκων της, την επιστημονική, καλλιτεχνική και οικονομική ανάπτυξή της, τη συμβολή της στο διεθνή πολιτισμό και την ευημερία της ανθρωπότητας κ.ά. Απαγορεύεται αυστηρά η κατάθεση ή η αποδοχή αιτημάτων για διορθώσεις που αναφέρονται σε προσωπικές απόψεις ηθικού, πολιτικού ή θρησκευτικού χαρακτήρα.
- δ.** Από όλες τις Εθνικές Επιτροπές θα ζητηθεί ταυτόχρονα να καθορίσουν τις δημοσιεύσεις που ενδείκνυνται περισσότερο για την παροχή γνώσεων στους ξένους σχετικά με την ιστορία, τον πολιτισμό και την παρούσα κατάσταση της χώρας τους»
(πηγή: UNESCO 1949, απόδοση: Κωνσταντινίδου 2000).

Στην ίδια κατεύθυνση, της αναθεώρησης των βιβλίων με στόχο την ειρηνική συνύπαρξη των εθνών, προσανατολίστηκαν και άλλοι δεκατέσσερις **διεθνείς οργανισμοί**, οι κάτωθι (βλ. αναλυτικά: UNESCO 1949):

- The Carnegie Endowment for International Peace,
- The International Moral Education Congress,
- The International Federation of Trade Unions,
- The International Federation of Teachers' Associations,
- The International Peace Bureau,
- The International Federation of League of Nations Societies,
- The International Federation of Secondary School Teachers,
- The International University Federation for the Principles of the League of Nations,
- The World Alliance for Promoting Friendship through the Churches,
- The World Federation of Education Associations,

- The Women's International League for Peace and Freedom,
- The International Committee of Historical Sciences,
- International Conference for the Teaching of History,
- The International Bureau of education.

Στο πλαίσιο της συγκυρίας αυτής, ιδιαίτερη βαρύτητα δόθηκε στο *σχολικό μάθημα της Ιστορίας (προγράμματα διδασκαλίας, βιβλία, διδάσκοντες/-ουσες)*, καθώς αυτό θεωρήθηκε ότι ευθύνεται για τον εθνικισμό και τη στρατοκρατία. Έτσι, για παράδειγμα:

- α. Το Διεθνές Γραφείο για την Εκπαίδευση στη Γενεΐη ανέλαβε περίπου 80 πρωτοβουλίες με εφαρμογή στο μάθημα της Ιστορίας.
- β. Στις δεκαετίες του 1920 και του 1930 πραγματοποιήθηκε μια σειρά διεθνών συνεδρίων με τη συμμετοχή επιστημόνων ιστορικών (Βρυξέλλες 1923, Όσλο 1928, Βαρσοβία 1933 και Ζυρίχη 1938) και κύριο θέμα το μάθημα της Ιστορίας και τις δυνατότητες βελτίωσής του προς την κατεύθυνση της κατανόησης των λαών και της ειρήνης.
- γ. Η Κοινωνία των Εθνών εξέδωσε το 1937 μία *διακήρυξη σχετικά με τη Διδασκαλία της Ιστορίας*, την εξής (πηγή: UNESCO 1949):

«Οι κάτωθι υπογεγραμμένοι Πληρεξούσιοι στο όνομα των αντίστοιχων Κυβερνήσεών τους: Επιθυμώντας την ενίσχυση και την ανάπτυξη των καλών σχέσεων που τους συνδέουν με άλλες χώρες:

Έχοντας την πεποίθηση ότι αυτές οι σχέσεις θα ενισχυθούν επιπλέον αν η νεότερη γενιά σε κάθε χώρα αποκτήσει μια ευρύτερη γνώση της ιστορίας άλλων εθνών:

Αντιλαμβανόμενοι την ανάγκη παράκαμψης των κινδύνων που ενδέχεται να προκύψουν από τη μεροληπτική παρουσίαση ορισμένων ιστορικών γεγονότων σε σχολικά βιβλία:

Διακηρύσσουν ότι συμφωνούν, ο καθένας από την πλευρά του, στις ακόλουθες αρχές:

1. *Είναι επιθυμητό η προσοχή των αρμόδιων αρχών σε κάθε χώρα, και των συγγραφέων σχολικών βιβλίων, να κατευθυνθεί στη σκοπιμότητα:*
 - α. *Να παραχωρηθεί όσο το δυνατό μεγαλύτερη έκταση στην ιστορία άλλων εθνών*
 - β. *Να δοθεί προτεραιότητα, στο πλαίσιο της διδασκαλίας της παγκόσμιας ιστορίας, σε γεγονότα τα οποία εκτιμάται ότι θα οδηγήσουν στη διαπίστωση της αλληλεξάρτησης των εθνών*
2. *Είναι επιθυμητό κάθε Κυβέρνηση να προσπαθήσει να εξακριβώσει με ποια μέσα, ειδικότερα σε σχέση με την επιλογή σχολικών βιβλίων, θα μπορούσαν τα παιδιά σχολικής ηλικίας να τεθούν υπό την προστασία τους εναντίον όλων εκείνων των ισχυρισμών και ερμηνειών που θα μπορούσαν να γεύρουν άδικες προκαταλήψεις εναντίον άλλων εθνών. [...]*» (απόδοση: Κωνσταντινίδου 2000).

Στο πλαίσιο αυτό, ορισμένα από τα κράτη-μέλη της Κοινωνίας των Εθνών προχώρησαν στη συγκρότηση διμερών ή και πολυμερών επιτροπών, έργο των οποίων θα ήταν η μελέτη της εικόνας του εθνικού «άλλου» στα σχολικά βιβλία και η διατύπωση

προτάσεων για την αναθεώρηση των βιβλίων. Σε μια εποχή, όμως, που οι διεθνείς σχέσεις συνεχώς επιδεινώνονταν, οι σχετικές προσπάθειες της Κοινωνίας των Εθνών και των διεθνών οργανισμών δεν καρποφόρησαν και τα συνέδρια που οργανώθηκαν δεν απέφεραν πρακτικά αποτελέσματα (Erdmann 1982 και Pingel 1997α).

Παράλληλα, όμως, πραγματοποιήθηκαν εθνικές και **δι-εθνικές, διμερείς ή πολυμερείς, συναντήσεις** κατόπιν πρωτοβουλίας σωματείων ιδιωτικού δικαίου. Η πρώτη επιτυχής προσπάθεια αναθεώρησης των σχολικών βιβλίων σημειώθηκε στη Βόρεια Ευρώπη στο πλαίσιο της «Ένωσης του Βορρά», η οποία είχε συσταθεί το 1919 μεταξύ Δανίας, Νορβηγίας, Σουηδίας και, λίγα χρόνια αργότερα, Φινλανδίας και Ισλανδίας (International Institute of Intellectual Co-operation 1933). Τα συμβαλλόμενα μέρη ανέπτυξαν τεχνικές συγκριτικής μελέτης των βιβλίων, οι οποίες αποτέλεσαν παράδειγμα για μεταγενέστερες σχετικές εργασίες (Schröder 1961).

Στην **Κεντρική Ευρώπη** τα σχολικά βιβλία υπέστησαν τον έλεγχο και την κριτική των αντιεθνικιστών και φιλειρηνιστών, που εμπνέονταν από τις διακηρύξεις των Παιδαγωγών της Ειρήνης· το 1926 ο Georges Lapière, ένα από τα ηγετικά στελέχη της γαλλικής συνδικαλιστικής ομοσπονδίας των εκπαιδευτικών, σε έκθεσή του που υπέβαλε σε συνέδριο της παραπάνω ομοσπονδίας, έθεσε το πρόβλημα της αναθεώρησης των σχολικών βιβλίων. Αναφέρθηκε ειδικά σε 26 γαλλικά εγχειρίδια Ιστορίας και αναγνωστικά, στα οποία καλλιεργούνταν εικόνες εχθρού εναντίον των ιστορικά πολεμικών αντιπάλων της Γαλλίας. Η διαμαρτυρία 78.000 γάλλων εκπαιδευτικών οδήγησε τελικά στην αναθεώρηση ή και την αντικατάσταση και των 26 εκείνων βιβλίων (Schüddekopf 1966).

Το ζήτημα της έρευνας των σχολικών βιβλίων απασχόλησε και τη Διεθνή Ένωση Εκπαιδευτικών Συλλόγων. Στο συνέδριο της Ένωσης το 1928 στο Βερολίνο, ζητήθηκε από τους συνέδρους να απαντήσουν σε ένα ερωτηματολόγιο, ώστε να σκιαγραφηθεί η κατάσταση των σχολικών βιβλίων της χώρας από την οποία προέρχονταν οι συμμετάσχοντες/-ουσες (Bachmann 1987).

Η προαναφερθείσα συζήτηση και οι προσπάθειες αναφορικά με την αναθεώρηση των σχολικών βιβλίων κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου είχε απήχηση και στη **Νοτιοανατολική Ευρώπη**· στις διαβαλκανικές διασκέψεις (1930-1934) ένα από τα κύρια θέματα συζήτησης μεταξύ των συμμετασχόντων/-ουσών ήταν και η αναθεώρηση –με γνώμονα την αλληλοκατανόηση και συνεργασία των γειτόνων λαών– των σχολικών βιβλίων της Ιστορίας και της Γεωγραφίας των βαλκανικών κρατών (International Institute of Intellectual Co-operation 1933, UNESCO 1949).

Ο Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος σηματοδότησε εντέλει το τέλος της προδρομικής περιόδου της μελέτης των σχολικών βιβλίων, η οποία, όπως κατέστη σαφές, με γνώμονα την αναθεώρησή τους στο πνεύμα μιας φιλειρηνικής αγωγής, είχε καθαρά πραγματιστικό προσανατολισμό.

Το σχολικό βιβλίο είναι, αφενός, ένα μέσο πολιτικό, πληροφοριακό και παιδαγωγικό και, αφετέρου, ένα από τα σημαντικότερα μέσα διδασκαλίας. Η παρούσα μελέτη έχει ως αντικείμενο την έρευνα του περιεχομένου του σχολικού βιβλίου και διακρίνεται σε δύο μέρη:

Το πρώτο μέρος αναφέρεται στην εξέλιξη, στα πεδία και στις κατευθύνσεις της σχετικής έρευνας από τις αρχές του 20ού αιώνα έως σήμερα στην Ελλάδα και διεθνώς.

Το δεύτερο μέρος πραγματεύεται μεθοδολογικά ζητήματα της σχετικής έρευνας. Παρουσιάζονται, ενταγμένες στο ευρύτερο θεωρητικό τους πλαίσιο, οι κυριότερες ποσοτικές και ποιοτικές τεχνικές και μέθοδοι που μπορούν να χρησιμοποιηθούν, με παραδείγματα από δημοσιευμένες ή ανέκδοτες έρευνες του συγγραφέα.

Στο τέλος επιχειρείται μια επισκόπηση αναφορικά με τη θεματική του παρόντος βιβλίου και συζητώνται οι προοπτικές της έρευνας των σχολικών βιβλίων.

Ο **Κυριάκος Θ. Μπρονίδης** είναι Επίκουρος Καθηγητής Σχολικής Παιδαγωγικής και Παιδαγωγικής της Ειρήνης στο Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Οι κυριότερες δημοσιευμένες μελέτες και οι ερευνητικές εργασίες του αφορούν την έρευνα των σχολικών βιβλίων και των μέσων διδασκαλίας, τον σχολικό πολιτισμό ειρήνης, την εκπαιδευτική έρευνα και την ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης.

ISBN 978-960-375-721-4

9 789603 757214

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧΗΣΗΣ 3721